

Arany János levelezése (1862–1865)

Sajtó alá rendezte Új Imre Attila, Budapest, Universitas–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2014 (Arany János Összes Művei, XVIII: Levelek, 4), 1197 l.

Az immár több mint hatvan éves múltra visszatekintő Arany János Összes Művei kritikai kiadás a Magyar Tudományos Akadémia második világháború utáni átszervezését követően indult meg. A sorozat első szerkesztője az Arany János hagyatékát már 1905 óta gondozó Voinovich Géza volt. A kritikai kiadás első hat kötet az ő sajtó alá rendezésében jelent meg 1951 és 1953 között, a IV. és V. kötet már Voinovich 1952 szeptemberében bekövetkezett halála után. A sorozatszerkesztői teendőket ezt követően Keresztury Dezső látta el 1982-ig, és a sorozat VII–XVI. kötetei az ő irányításával készültek el. A kritikai kiadást készítő kutatócsoport 1994 óta OTKA támogatással, Korompay H. János vezetésével működik. Ezen időszak termése a XVII. és az Új Imre Attila sajtó alá rendezésében 2014-ben megjelent XVIII. kötet. Ez utóbbi, Arany János 1862 és 1865 közötti levelezését összegyűjtő munka tehát egy nagy hagyományú sorozat több egymást követő generáció tevékenykedése alatt átgondolt, s (Voinovich Géza kezdeti kutatásait is ide számítva) csaknem egy évszázadnyi vizsgálódás során kikristályosodott elvek alapján készült.

Kifejezetten a levelek kiadásának alapelvei is több évtizedes kutatómunka tapasztalatait összegzik, hiszen már az 1966-ban megjelent, a hivatali iratok első felét tartalmazó XIII. és az 1964-ben kiadott, a hivatali iratok második feléből válogató XIV. kötet is közölt leveleket. A magánlevelek publikálása azonban csak Sáfrán Györgyi munkásságának

eredményeképpen indult meg az 1975-ben megjelent XV. kötetrel, amely az 1828 és 1851 között keletkezett leveleket gyűjtötte össze. Arany 1852 és 1856 közötti levelezését 1982-ben adta közre a sorozat XVI. darabja, melyet csak több mint húsz éves szünet, Sáfrán Györgyi halála után követett a XVII., Arany János 1857 és 1861 közötti levelezését tartalmazó kötet. Ez utóbbi kötetet Korompay H. János rendezte sajtó alá, a textológiában időközben bekövetkezett változások miatt már új, korszerűbb, az MTA Textológiai Munkabizottsága által is elfogadott alapelvekkel (2004). Ezekben az alapelveken csak néhány ponton módosított a kritikai kiadás S. Varga Pál által lektorált XVIII. darabja, és ennek köszönhetően több esetben is ezen elvek részletes kifejtése helyett csupán a XVII. kötet megfelelő helyére utal. Ez a mindkét kötetet ismerő olvasót nem zavarja munkájában; a recensens viszont a XVIII. kötet kritikája közben a szoros kapcsolat miatt időről időre kénytelen a XVII. kötetéről is szót ejteni. Ezt azonban már csak a kritikai kiadás sorozat jellege miatt is meg kell tennie, s ki kell térnie arra, hogy a XVIII. kötetben a textológiai alapelveken végrehajtott változtatások a munka javára váltak-e. Jelen recenzió tárgya ugyanakkor természetesen nem lehet a még korábbi kötetekkel való összehasonlítás, hiszen egy ilyen jellegű vizsgálat inkább már egy szövegtudomány-történeti tanulmányba kíváncsokra.

A kötet gondos munkával, imponáló alapossággal és mindenre kiterjedő figye-

lemmel készült. A kiadott kéziratok – jelenlegi ismereteink szerint – teljes körű és minden korábbinál pontosabb szöveggű gyűjteménye révén nélkülözhetetlen segédanyag lesz Arany János munkásságának kutatásában. Ugyanez igaz a jegyzetekben közvetített, rendkívül gazdag ismeretanyagra is, mely amellet, hogy kimerítő információkkal szolgál Arany és a levelekben szóba kerülő kortársai irodalmi, politikai stb. tevékenységére, helyenként még más szerzők fontos, eddig kiadatlan leveleit is tartalmazza. Például egy eddig kéziratban maradt, Szabó Károly által Gyulai Pálhoz küldöttet (XVIII, 731–732). Az 1420. levélben pedig Léway József említ egy Tompa Mihály által hozzá írt, eddig ismeretlen üzenetet, melynek Léway röviden még a tartalmát is megírja Aranyinak (XVIII, 44–45, 712–713). A munkát tehát nem csupán Arany, hanem a vele szoros kapcsolatot ápoló Gyulai Pál, Léway József, Madách Imre, Szász Károly, Szemere Miklós és Tompa Mihály kutatói is haszonnal forgathatják.

Más kritikai kiadásokhoz hasonlóan azonban ez a munka sem lehet mentes az apróbb hibáktól és hiányosságoktól. A sokszori alapos átolvasással sem elkerülhető átírási hibák, elütések számát, úgy vélem, sikerült minimális szinten tartani. A jegyzetelésnek a kritikai kiadás újabb köteteiben alkalmazott és alább részletezett módszere – az Adattár anyagának átemelése a jegyzetekbe – mellett is elkerülhetetlen ismétlődéseket jócskán csökkenti a belső utalások jól alkalmazott rendszere, s a levelek megértéséhez szükséges ismereteknek is rendszerint birtokába jut az olvasó.

A kötet minden szükséges mutatóval rendelkezik. Ismerteti az átkutatott levéltárak listáját, tájékoztatja az olvasót a

levelekben és korabeli idézetekben előforduló gyakoribb rövidítésekről, a jegyzetek rövidítéseiről; tartalmaz név- és címutatót is. A levelek mutatói a korábbi kötetekhez hasonlóan többféle bontásban is hozzák a közölt levelek listáit: időrendben – egyszersmind a közlés sorrendjében – és betűrendben is. Utóbbi esetben természetesen különválasztva az Arany által írt leveleket a hozzá írottaktól.

A XVIII. kötet által felölelt időszakra esik Arany szerkesztői munkásságának jó része és a költő akadémiai titkárságának kezdete. Azt, hogy a kötet szakaszhatáráként 1865 végét jelölték ki, részben az életrajzi és alkotói szempontból is választóvonalnak tekinthető titoknokság első éve indokolja, részben pedig a közölt levelek nagy száma, amely jócskán meghaladja a korábbiakét: a XV. kötet 344, a XVI. 521, a XVII. 520 levelet tartalmaz, míg a XVIII. 645-öt, és a korábbi kötetek hiánypótlásaként, függelékben további négyet. Ebből a 649 levélből 128 elveszett vagy töredékes, melyek közül 23 származik Aranytól, és 105 szól a költőnek. Az itt közölt levelek egyharmada jelent meg eddig nyomtatásban.

A korábbi kötetekhez képest feltűnő a kikövetkeztethető levelek nagy száma is; az előző kötetek sorrendben 111, 74 és 91 töredékes vagy elveszett levelet tartalmaztak, míg jelen munka 128-at. Ennek magyarázatát a sajtó alá rendezőnek abban a döntésében kell keresnünk, hogy feltűnteti az Arany folyóirataiban megjelent szerkesztői üzenetekben említett küldemények mögött feltételezhető kísérőlevelek egy részét is. (Arany ugyanis a Szépirodalmi Figyelő és később a Koszorú hasábjaira szánt írásokra csak azokban az esetekben választott magánlevélben, ha azt közeli ismeretség vagy a küldő társadalmi

rangja megkívánta, illetve persze, ha volt elegendő ideje levelet írni. Minden más esetben szerkesztői üzenetben reagált.) Új Imre Attila ez esetben eltért a XVII. kötettől, nem közölte az a szerkesztői üzenetek mögött feltételezhető kísérőleveleket, s a szerkesztői üzenetek közül is csak azokat adta közre jegyzetben, melyek „Arany levelezőpartnereihez szoltak és szükségsek voltak a levelek létezésének feltételezéséhez vagy a szövegek magyarázatához” (XVII, 652). Új Imre Attila azonban minden olyan esetben levélküldemény alapjának vette a szerkesztői üzenetet, s a kötetbe is felvette a kikövetkeztetett levelet, ha az „azonosítható levelezőtársra vonatkozott, vagy ha a szerkesztői válaszában egyértelmű utalás történt levélküldeményre, s az üzenet címzettje sem maradt névtelen, továbbá, ha az azonosítható személytől a szerkesztői postában hivatkozott mű megjelent a Szépirodalmi Figyelőben vagy a Koszorúban; vagy ha a szerkesztői üzenet a lapokban korábban vagy később közlő személyre vonatkozott” (XVIII, 679). Szerencsésnek vélem Új Imre Attila eljárását, hiszen e kísérőlevelek kutatásba való bevonása a korábbinál jóval összetettebb képet eredményezhet Arany szerkesztői tevékenységéről. Mindamellott egyetérték azzal a megszorítással is, hogy az azonosíthatatlan szerzőjű és meg sem jelent művek kikövetkeztethető kísérőleveleit nem hozza a kötet, hiszen e leveleknek leginkább statisztikai szempontból lenne jelentősége.

Nem kaptak sorszámot a kötetben a kikövetkeztethetetlen mennyiségű, Aranyhoz írt és elveszett családi levelek. Meghatározható számú ugyanakkor a családtagok Arany Jánostól független levelezése, amelyet a XV. és XVI. kötet közöl, a XVII. és a XVIII. azonban erre már

nem vállalkozhatott (vö. XVII, 650). Utóbbi köteteknek ugyanis az időközben felnövő Arany Juliska és László egyre szaporodó üzeneteit is közölniük kellene, ami a feladat kivihetlenségével fenyegetne. Emiatt csak helyeselni lehet a sajtó alá rendezők döntését, akik ezeket a családi leveleket csak a főszövegben hozott levelek megértéséhez szükséges mértékben idézik a jegyzetekben. Ugyancsak a kivitelezhetőség szempontja eredményezte, hogy a hivatalos levelek közül csak azok olvashatók a XVIII. kötetben, melyek kimaradtak a hivatali iratokat közlő XIII. és XIV. kötetekből, vagy ott hiányosan jelentek meg.

Az egyes levelek jegyzetei, Sáfrán Györgyi kezdeményezését folytatva, a *Kézirat* – a kötetben K: rövidítéssel – címszóval kezdődnek. A sajtó alá rendező itt adja meg a kéziratok lelőhelyét és leírását. Abban az esetben, ha a levél elveszett, a *Kézirat* címszó alatt ezt jelzi a sajtó alá rendező, és azokat az utalásokat ismerteti, amelyek az elveszett levél egykori létére utalnak. Elveszett levél esetében főszöveggként a levél kikövetkeztethető tartalma olvasható, szögletes zárójelben a sajtó alá rendező kiegészítése. A *Kézirat* címszó után a *Megjelenés* címszó (M: rövidítéssel) ismerteti a korábbi megjelenéseket, illetve ha a levél kiadatlan, akkor ezt közli. Új Imre Attila itt adja meg az éppen jegyzetelt levél előzményeit, vagyis hogy a levél melyik korábbira született válaszul. A *Megjelenés* címszó elveszett levelek esetében értelemszerűen elmarad. E címszót követi a levélben szereplő személy- és földrajzi nevek, folyóiratok, művek, idegen szavak és kifejezések, táj-szavak, szólások, szépirodalmi és egyéb vonatkozású idézetek, események, folyamatban lévő ügyek külön-külön, a szóba

kerülés sorrendjében történő ismertetése, magyarázata. E jegyzetekben kaptak helyet a családi, illetve nem Aranyhoz szóló, de az ő leveleinek megértéséhez nélkülözhetetlen, más szerzőktől származó levelek, levélrészletek, továbbá az idegen nyelvű levelek és szépirodalmi szövegek fordítása is, miközben általában a fordító személyéről is kapunk tájékoztatást. Az elveszett levelek esetében azonban többnyire elmarad a *Megjelenés* címszó, így ekkor, ha e levelek válaszként születtek – elvben –, nem történhet utalás a korábbira. Igaz, ilyen esetekben a XVII. kötet közölte az előzményeket, a *Kézirat* címszó előtt vagy után (lásd például XVII, 937. levél, 720; 988. levél, 756). Legkövetkezősebben azonban ezekre egy *Előzmény* címszó alatt lehetne utalni, így talán érdemes lenne megfontolni ennek bevezetését.

A jegyzetekben található meg tehát azok az adatok is, melyeket a XV. és a XVI. kötetben még az *Adattár* gyűjtött egybe, nevezetesen a személy- és földrajzi nevek, és a folyóiratok címei (XV, 492–494). Ez a változtatás nem csupán a kötet felépítésének módosítását jelenti, hanem az elvégezhető feladat határainak ésszerűbb kijelölését is. A sorozat XV. és XVI. darabjai még számot adtak az egyes személyek származásáról, szociális körülményeiről, valamint közéleti és irodalmi tevékenységéről is (XV, 492). A két újabb kötet azonban már az egyes személyekhez kötődő adatok közül csak a legfontosabbakat – biográfiai megjegyzések, nyomtatásban megjelent művek említése, az Arannyal való kapcsolat ismertetése – hozzák, röviden, tárgyszerűen (vö. XVII, 651; XVIII, 680). Ám míg a XVII. kötetben az egyes személyek bemutatása az első levélbeli előfordulásnál történik meg (XVII, 651), addig a XVIII. alapelvei szerint az első

levélváltás jegyzeténél (XVIII, 680). Érzésem szerint szerencsésebb volt a XVII. kötet eljárása, hiszen így elméletben elmaradhat egyes, Arannyal nem levelező, de a levelekben akár rendszeresen is megemlített személyek adatainak ismertetése. Új Imre Attila láthatóan törekedett ennek a logikai zsákutcának az elkerülésére, ami azonban értelemszerűen ahhoz vezetett, hogy az általa lefektetett elvet nem alkalmazta következetesen. Például az Arannyal nem levelező Bozzai Pál (bemutatását lásd XVIII, 694), Czuczor Gergely (XVIII, 686), Serényi Lászlóné Bubna Ludmilla (XVIII, 731), Szász Károlyné Bibó Antónia (XVIII, 716), Szilágyi Dezső (XVIII, 686) vagy éppen Szűcs Sámuel (XVIII, 894) adatolása az első levélbeli említésnél történik meg. Más esetekben viszont az ismertetés részben vagy teljesen el is marad. A kötet első, 1385. levelében említett Kazinczy Gáborról például a sajtó alá rendező a levélhez tartozó jegyzetekben megadja – szükségszerűen – a levél megértéséhez szükséges legfontosabb tudnivalókat: „Kazinczy sohasem fogadott el honoráriumot. (Vö. *AJÖM* XVII. 1342. sz., 583.) Majd a Kisfaludy Társaság által kiadott Molière-fordítások tiszteletdíja körül támadt némi nézeteltérés közte és AJ között (vö. az 1673., 1674., 1675. sz. levelekkel).” (XVII, 685.) Az alapelvek ismeretében jogos, hogy az életrajzi adatok nem olvashatók itt, azonban azokat ez az első levélváltásnál (XVIII, 689), sőt a későbbiekben sem találhatjuk meg. Szintén elmaradt a miskolci naplóíró Szűcs Miklós bemutatása az egyetlen levélbeli említéskor (XVIII, 988). Ugyanakkor többször is sor kerül például Tomori (Theodorovits) Anasztáz születési és halálozási évszámmal, illetve a fontosabb adatokkal történő bemutatására (XVIII, 805, 849, 1013). Úgy

vélem, mindezek a hibák elkerülhetők lettek volna, ha a sajtó alá rendező a XVII. kötet gyakorlatánál marad, és a bemutatást az első levélbeli előfordulásakor ejti meg.

Nem szerepelnek a jegyzetekben – véleményem szerint jogosan – azok a személyek, akiket Arany levelezőtársai a Koszorú lehetséges előfizetőinek tartottak. (A névlistákat lásd: 1505–1506, 1513, 1549. sz. levelek.) Ezek a felsorolások főleg irodalomszociológiai szempontból érdekesek, hiszen segítségükkel feltérképezhetők a korszak társadalmának irodalom iránt érdeklődő körei. Ez még akkor is igaz, ha az említett személyek végül nem mind fizettek elő a lapra. (Hasonló vizsgálatokra lásd például az 1851-ben megjelent *Losonczy Főnix* kapcsán: DEMMEL József, „...ösmerem ezt az impertinens akasztófára való publicumot”: A prenumeráció forrásértékének vizsgálata *Tompa Mihály kapcsolathálóján keresztül*, ItK, 110[2006], 650–676.) Arany János szerkesztői tevékenységének megismeréséhez azonban nem sokban járultak volna hozzá e listák. Vélhetően emiatt, illetve az előfizetőnek megnyerni remélt egyének egy részének passzivitása miatt nem tarthatta feladatának a felsorolt személyek ismertetését a sajtó alá rendező. Ezt valószínűsíti, hogy a későbbiekben az említett előfizetők bemutatása megtörténik. (Lásd 1754, 1759, 1906. sz. levelek, jegyzetben: XVIII, 914–915, 918, 1012.)

A XVII. kötet *Név- és címmutatójának* tételeinél az első levélbeli előfordulást, ezzel együtt a személyek legfontosabb adatai ismertetésének oldalszámát kurzív félkövér szedés jelzi. A sorozat XVIII. darabjában azonban ez a fajta jelölés elmarad, ami jócskán megnehezíti az adatismertetések visszakeresését. A kötet *Név- és címmutatójában* az egyes tételek

jegyzetekben való előfordulásának helyét kurzív oldalszám jelzi, ahogyan a XVII. ben is. A XVIII. kötet esetében azonban a személyes adatok megadásának fentebb említett módja miatt az sem jelent megoldást, ha az olvasó a kurzív oldalszámok közül fellapozza az elsőt.

Ezekről a jobbra a problematikus jegyzetelési alapelvekből fakadó hiányosságoktól eltekintve a levelek magyarázó jegyzetei példásnak mondhatók. A levelezőpartnerekről, és a levelekben említett személyekről rendszerint – a fenti elveknek megfelelően – megkapjuk a szövegek megértéséhez szükséges információkat; ahol tudható, a születési és halálozási évszámokat, írónál, tudósoknál stb. a legfontosabb művek címét és megjelenési idejét is. Legfontosabb művekként általában az Arany folyóirataiban megjelent munkák szerepelnek, az életrajzi adatok közül pedig a kötetben feldolgozott levelek keletkezési idejére vonatkozóak. Fejes István ismertetése például a következő: „Fejes István (1838–1913): író, költő, műfordító. 1860-tól tanár Hódmezővásárhelyen, majd 1865-től lelkész Sátoraljaújhelyen. Költeményei megjelentek a VU-ban, Hf-ban, FL-ban és AJ folyóirataiban, a SzF-ben (l. alább) és a Ko-ban: *Meghiusult fénykép* (I. 1. sz. 1863. jan. 4. 12–13.), *Apró örömek* (II. 22. sz. 1863. nov. 29. 516–517.). Vö. még *AjJOM* XVII. 990. AJ kritikát írt verseiről: *Fejes István költeményei* (SzF I. 44. sz. 1861. szept. 5. 691–695.).” (XVIII, 755.)

A földrajzi helyek maradéktalan bemutatására már a sorozat XVI. darabja sem vállalkozott, ám a XVII. és a XVIII. kötetben a legfontosabb esetekben rendszerint megtörténik a topográfiai helyek ismertetése. Arany utazásainak, például a szliácsi kúra lehetséges, illetve tényleges állomásainak mai nevét is megadják a

jegyzetek, valamint a helységek egymástól való távolságáról és Arany lehetséges útvonalainak hosszáról is tájékoztatnak. Az Arany levelezőtársai szempontjából fontos helységekről – például lakóhelyekről, fürdőhelyekről – is megkapja az olvasó a szükséges információkat, ahogyan a kevésbé ismert földrajzi helyekről is, például: „Patmosz: sziget az Égei-tengerben, a mai Törökország nyugati partja közelében.” (XVIII, 745.)

Az átírási elvekről Új Imre Attila csak röviden nyilatkozik, miután megjegyzi, hogy ezek megegyeznek a XVII. kötetével, és lényegében az ott közöltekhez utasítja az olvasót (XVII, 650–656). A két kötet sajtó alá rendezői betűhív átírássra törekedtek. A XVII. kötetből kiderül, hogy „a *cz*, a *ts*, a hosszú mássalhangzók régies kettőzése és a hiányjel” minden esetben megmaradt (XVII, 653). Mindkét kötetben olvasható, hogy minden szövegváltoztatást jelöltek (XVII, 653; XVIII, 680); a textológiai megjegyzések a levélszöveg alján kaptak helyet (XVIII, 680). Emendálásra pedig csak szabályos ismétlődés, illetve a betűk jól érzékelhető egymásba csúszása esetén került sor a sorozat XVIII. darabjában. (XVIII, 681.) A textológiai jelek listája azonban ebben a kötetben szűkebb, vélhetően mivel itt kevesebb jel alkalmazására volt szükség (vö. XVII, 655–656; XVIII, 681–682). A felsorolásból ugyanakkor kimaradt a kötetben rendszeresen alkalmazott „*leh.*” rövidítés, mely a XVII. kötetben a lehúzza jelentésben szerepel (XVII, 656).

A beszúrássok jelölésére a textológiai jelek között a *besz.* rövidítés szerepel, míg a szövegben a sajtó alá rendező elárulja, hogy sokáig gondolkodott „a beszúrássok főszövegen belüli jelzéséről, amely információkkal szolgálna a levél születésének körülményeiről, a levélíró szokásairól (pl. Szemere Miklós élt gyakran vele), esetleg lelkiállapotáról vagy alkatáról. A {...} talán megfelelő jelzés lehetne – más textológiai funkciót még be nem töltve – e feladatra.” (XVIII, 680–681.) A beszúráss problémájának megoldására tehát két elvet is felvet az átírási elvek ismertetése során Új Imre Attila, ám végül megmarad a korábbi kötetekben már bevált módszer-nél. Döntésében közrejátszhatott, hogy a {...} használata egyes többszörösen javított levélpiszkozatok esetében nehezen lenne kivihető.

Az Arany János Összes Művei kritikai kiadás Új Imre által sajtó alá rendezett XVIII. kötete tehát nem mentes az apróbb hibáktól és hiányosságoktól, azonban egy ilyen jellegű munka nem is lehet hibátlan, legfeljebb törekedhet e jelző elérésére. Ebben a törekvésben a kiadni kívánt szöveg-korpusz jellegzetességeihez igazított alapelvek nyújthatnak segítséget a sajtó alá rendezőnek, és úgy vélem, hogy a jelen kiadás elveit a megfelelő körültekintéssel választották meg. Részben ennek, részben pedig a kiválóan megszűrt és mégis kellően informatív ismeretanyagnak köszönhetően a XVIII. kötet komoly munka, mely méltó a nagy múltú sorozathoz.

Gábori Kovács József

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet